

■ **Lukasz STANEK**

Architecture in Global Socialism. Eastern Europe, West Africa, and the Middle East in the Cold War

Princeton University Press, Princeton 2020, 368 s.

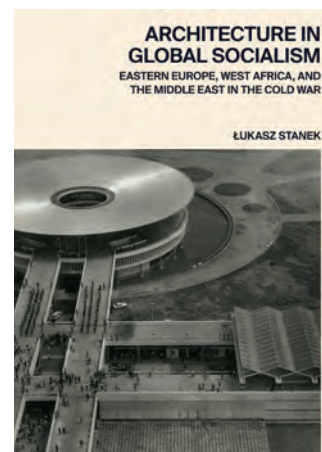
Věděli jste, že na projektování mezinárodního letiště v Bagdádu se podílel Čech, respektive Čechoslovák? Že jedna z ikonických staveb v Lagosu je kopií neméně ikonického Paláce kultury a sportu ve Varně? Nebo že budovu Městského a státního plánovacího úřadu v Abú Zabí postavila bulharská firma podle projektu súdánského architekta? Pokud ne – všechny tyto stavby a celou řadu dalších představuje kniha původem polského, dnes ve Velké Británii působícího historika architektury Lukasz Stanka *Architektura v globálním socialismu. Východní Evropa, západní Afrika a Blízký východ za studené války*, kterou loni vydalo prestižní nakladatelství Princetonské univerzity.

Kniha navazuje na autorův dlouhodobý výzkum, který vyústil do řady článků v odborných časopisech i do knižních publikací (*Henri Lefebvre on Space. Architecture, Urban Research, and the Production of Theory*, Minneapolis 2011; *Postmodernism Is Almost All Right: Polish Architecture After Socialist Globalization*, Warszawa 2012). Stanek se zaměřuje na projekční a stavební činnost firem a architektů z východní a střední Evropy nejprve v Ghaně za vlády Nkwame Nkrumah (1957–1966), dále v Nigérii, Iráku a posléze v zemích Perského zálivu od konce padesátých let až po pád komunistických režimů. Popisuje posun od internacionální pomoci dekolonizované Afrike k tvrdému konkurenčnímu boji, který na trzích ropných emirátů sváděly východoevropské podniky se západoevropskými, americkými a japonskými firmami. Zároveň předpokládá, že Východoevropané do těchto konfrontací vstupovali vyzbrojeni nejen svou specifickou historickou zkušeností z modernizace, ale také znalostmi nabytými při předchozích zahraničních misích.

V mnoha směrech jde o práci průkopnickou. Kniha může být překvapivá pro toho, kdo je přesvědčen o striktním dělení světa v období tzv. studené války, či pro toho, kdo přijal paradigma o naprosté superioritě Západu. Stanek naopak ukazuje flexibilitu řady východoevropských podniků, které se dokázaly adaptovat na náročné podmínky práce v kulturně a historicky odlišném prostředí. Velmi dobře je popsán rozsah prací polských firem a architektů v zemích Perského/Arabského zálivu a v Iráku, kde polský státní projekční ústav Miastoprojekt dokonce vypracoval základní strategický plán pro rozvoj Bagdádu. Čtenáře, zvyklého na poněkud uniformní architekturu střeďoevropských či východoevropských sídlišť, překvapí míra invence, jež se často projevovala při navrhování významných solitérů, ale i obytných celků. Stankova práce ovšem přináší nejen úctyhodné množství často málo známých nebo zcela neznámých informací, ale usiluje také o jejich kontextuální čtení. Jak už tomu bývá, vystavuje se tím i možné kritice.

Vývoz architektury

Určitou nejasnost vytváří už samotný titul knihy. Stanek píše o vývozu architektury ze socialistických zemí do států, které se socialismem buď jen krátce experimentovaly, jako Ghana, nebo sice byly pozorovateli Rady vzájemné hospodářské pomoci, jako Irák, ale rozhodně ne součástí světové socialistické soustavy tak, jak byla v dané době chápána. Jiné kapitoly jsou pak věnovány exportu do zemí jako Nigérie, Kuvajt nebo Spojené arabské emiráty. Stanek sice pojem „globální socialismus“ v úvodu jasně definuje (omezuje jej právě na země „socialistické soustavy“), ale v kapitole věnované účasti socialistických zemí na výstavbě v Iráku se zdá, jako by tuto zemi ke světovému socialistickému táboru přece jen řadil. Autor navíc místo obvyklého termínu globalizace používá poněkud krkolomný výraz „worlding“, aniž by se mu podařilo dostatečně vysvětlit, v čem je tento pojem výhodnější.

Problematický je i koncept východní Evropy, kterou Stanek ztotožňuje se zeměmi sovětského bloku, k nimž je přiřazena Jugoslávie. Autor jako by přisuzoval zemím „východní Evropy“ společnou kulturní identitu, přestože v dalších kapitolách mluví o ekonomických rozdílech mezi zeměmi jako NDR či Československo na jedné straně a Bulharsko či Rumunsko na straně druhé. Přece jen by asi bylo namístě rozlišovat mezi východní a střední Evropou, jakkoli sporný může být i tento poslední termín. Stanek se ostatně sám dostává do rozporu, když uvádí, že architekti z východní Evropy byli proti svým západoevropským kolegům dobře vybaveni pro projektování v Africe právě svým původem z oblasti, která teprve nedávno prošla industrializací. Ve skutečnosti architekti z východního Německa, ba i z východního Slezska měli s industriálními městy nejspíš stejnou zkušenost jako architekti ze západní části země, a také zkušenost architektů českých se nespíš nelišila od zkušenosti architektů rakouských. Stanek nejdřív tvrdí, že významného maďarského architekta Károlye Polónyiho k projektování v Africe vybavila zkušenost z maďarské vesnice (!), ale o pár stránce dál podrobně vysvětluje, že Polónyiho zkušenost byla zakotvena v předválečném myšlení, kdy architekti východní sekce CIAMu (tehdy nejvýznamnější organizace architektů a teoretiků prosazujících

„moderní“ názory na architekturu a plánování měst) přemýšleli o tom, jak odstranit zaostalost venkova ve svých zemích. Co tedy bylo zdrojem Polónyho erudice – přímý kontakt s maďarskou vesnicí, nebo tradice CIAMu? Čtenář si při podobných úvahách nejspíš neuvědomí, že údajně zaostalé Zalitavsko patřilo před první světovou válkou k předním světovým exportérům zemědělských produktů, přičemž např. hektarový výnos pšenice mělo jen o málo nižší než Francie nebo Německo.

Stereotypy západního myšlení

Autor jako by zde akceptoval právě ty stereotypy „západního“ myšlení, které měl odmítnout, případně je verbálně odmítné, ale pak s nimi dál pracuje. Přehlíží přitom fakt, že modernizace a urbanizace zemí globálního Jihu probíhala už v koloniálním období – právě zkušenost s modernizací Francouzské severní Afriky stála podle autorů jako Paul Rabinow či Tom Avermaete u zrodu moderního přístupu k urbanismu. Je tedy otázkou, zda architekti evropského „Východu“ při projektování v Africe či na Blízkém východě měli oproti svým západním kolegům nějaké komparativní výhody.

Metodické problémy tím ale nekončí. Stanek někdy jakoby přejímá optiku vládních garnitur východního bloku. To, co je v tržní ekonomice přirozené, tedy například spolupráce firem z různých zemí, tehdy bylo vydáváno za přednost socialismu. Barterový obchod může být v konkrétních případech výhodný, ale těžko to brát jako obecné pravidlo, což lidstvo již dávno vyjádřilo přechodem od směnného obchodu k peněžnímu. Autor knihy by se jistě podivil, kdyby mu jeho univerzita místo výplaty předala tunu švestkového pudinku. Pokud by cena pudinku výrazně přesáhla výši výplaty, mohlo by to být i výhodné, ale jen do okamžiku, kdy by autor zjistil, jak obtížné je v podmínkách centrálně řízené ekonomiky sehnat dostatek chladicích kapacit.

Knihy tedy otevírá řadu otázek a vybízí k dalšímu zkoumání. Stanek

se vlastně překvapivě málo zabývá architekturou v užším slova smyslu. Jeden příklad za všechny: bulharský Technoexportstroj postavil v sedmdesátých letech v Lagosu podle projektu Stefana Kolčeva divadlo National Arts Theater, jehož výrazný tvar je dodnes jednou z architektonických ikon největšího města Nigérie. Tato stavba byla téměř kopií Kolčevova Paláce kultury a sportu ve Varně. Kolčev pro něj zvolil určitý koncept, který z něčeho vycházel, a nigerijští zadavatelé tento koncept z nějakého důvodu akceptovali. Stanek se nezabývá otázkou proč. Kdyby si ji položil, došel by nejspíš k závěru, že jak architekt, tak jeho zadavatelé vycházeli z představy, která se původně nevyhranila v rámci socialistických zemí, jakkoli v nich byla dalekosáhle akceptována.

Autor knihy by se jistě podivil, kdyby mu jeho univerzita místo výplaty předala tunu švestkového pudinku

O lidské práci, jež by měla být jedním z klíčových témat výzkumu, se toho vlastně dočteme relativně málo. Spíše výjimečně najdeme odpověď na nepochybně klíčovou otázku – jak byli občané Jugoslávie a zemí sovětského bloku za svou práci placeni, a to zejména ve srovnání se svými místními či naopak západoevropskými kolegy. Autor přitom formálně správně poukazuje na nesouměřitelnost dvou monetárních systémů, ale přechází skutečnost, že západní valuty bylo ve skutečnosti možné velmi dobře přepočítat na východní měny prostřednictvím černého trhu.

V několika konkrétních případech nás ujišťuje, že lidé, kteří vyjžděli pracovat do zemí globálního Jihu, nebyli vždy členy komunistické strany. Otevřenou ale zůstává otázka, jak tomu bylo celkově – do zahraničí vyjžděly tisíce lidí a autor se ani nepokouší o statistický rozbor. V kapitole

věnované výstavbě v arabských zemích se posléze dočteme, že rumunští architekti odmítali vysílání do zahraničí kvůli špatným pracovním podmínkám. U všech těchto tvrzení bychom ale čekali spíš podrobný rozbor na základě pramenů než pouhé sdílení toho, co říkají pamětníci. Sám autor ostatně píše, že podmínky se mohly lišit podle zemí i podle období. V socialistickém Československu měla správa kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky (XI. správa Sboru národní bezpečnosti) i na sklonku osmdesátých let za úkol operativně vytěžovat občany, kteří služebně vyjžděli do „kapitalistických“ či „rozvojových“ zemí. To, že někdo nebyl ve straně, přitom ještě neznamená, že nebyl nějakým způsobem prověřený. Stanek ve své knize opakovaně uvádí informace, které svědčí o skutečné povaze věcí. Tyto informace jsou ale roztroušené na stovkách stránek knihy a neskládají se v celek, pokud se na ně čtenář nezaměří. Obecně jistě platilo, že lidé vyjžděli na práci do zahraničí rádi, pokud to pro ně bylo v nějakém směru výhodné, vždycky však šlo o rozhodování v rámci velice striktně vymezených možností.

Co bylo výhodné

Stanek píše o vzájemně výhodné spolupráci mezi socialistickými a rozvojovými zeměmi. Tato výhodnost podle něj spočívala jednak v tom, že státy s centralizovanou ekonomikou byly údajně pokládány za lépe disponované k vývozu investičních celků, jednak v jejich ochotě k barterovému obchodu. Zde je ale třeba se zastavit. Pokud mezi Libyí a Rumunskem probíhal výměnný obchod „stavební práce za ropu“, bylo to zřejmě výhodné pro Kaddáfího a pro Ceaușeska. Bylo to ale vždycky výhodné i pro jejich země? Pokud Saddám Husajn vyměňoval s východoevropskými státy ropu za zbraně či stavební práce, pro koho to bylo výhodné? Nemluvě o tom, že vývoz stavebních prací na rozdíl od vývozu investičních celků nemusí vzhledem ke specifické situaci stavebního průmyslu být známkou rozvinuté ekonomiky a ani přes dílčí

technologické či typologické inovace nemusí vést k ekonomickému rozvoji.

Pochopit velice složité fungování (či nefungování) ekonomiky v autoritativním nebo totalitním státě není vždy snadné. Dějiny ale nelze uchopit jen z jedné strany. Výstavbu v Iráku nelze oddělit od výdajů na bezpečnostní aparát: obojí bylo výrazem politické ekonomie autoritativního režimu. Saddám Husajn se Iráčanů neptal, co má stavět, a zdaleka ne všechno, co bylo postaveno, lze označit za součást péče o blaho lidu.

Pokud jde o podíl českých architektů na plánování a výstavbě v zemích Perského zálivu, je škoda, že se Stanek odvolává pouze na soukromé archivy a vzpomínky pamětníků, když k tématu vyšel v roce 1992 velice informativní článek v československém časopise *Architekt* (1992, roč. 38, č. 1, s. 5). Především ale neoprávněně generalizuje, když mluví o celkovém vývoji architektury u nás po roce 1989. Přinejmenším pro Prahu neplatí, že by se tu nějak výrazně uplatnili architekti se zkušeností z „rentiérských“ států Blízkého východu, jak tvrdí Stanek. Ján Strcula, který odešel pracovat do Afriky a na Blízký východ poté, co v Bratislavě spolu s Cyrilem Sirotným projektoval výškovou budovu internátu Hviezda pro Vojenskou politickou akademii Klementa Gottwalda, na dění v České či Slovenské republice nějaký zásadní vliv neměl. Jan Ámos Havelka, jenž stavěl pro kuvajtského emíra, se po roce 1989 uplatnil jako zakladatel CzechInvestu, ne jako architekt. Architekturu i výuku architektury v České republice po roce 1992 naopak výrazně utvářeli architekti, kteří se vrátili z exilu na Západě, přičemž šlo o osobnosti natolik odlišné jako Zdeněk Zavřel, Miroslav Šik (syn známého ekonomy), Jan Kaplický, Eva Jiřičná, Petr Franta či Mirko Baum.

I přes tyto dílčí výhrady lze říci, že se Stanek naprosto oprávněně vymezuje proti pojetí globalizace, které ji ztotožňuje s prostou westernizací či amerikanizací. Jeho kniha přesvědčivě a podrobně dokládá rozsah práce architektů ze zemí východní a střední

Evropy v zemích globálního Jihu. Chápu ji především jako poctu tisícům těchto pracovníků, kteří prokázali svou tvořivost a disciplínu v nelehkých podmínkách – tedy těm, kdo jsou skutečným subjektem dějin. Jde o důležitý příspěvek k dějinám 20. století, které byly až příliš často nahlíženy ze západoevropského úhlu pohledu.

Pavel Kalina

■ Alfred ROSENBERG

Deníky od roku 1934 do roku 1944
Academia, Praha 2020, 573 s.

V překladu Petra Dvořáčka vydalo nakladatelství Academia v rámci ediční řady Historie deníky známého nacisty Alfreda Rosenberga (1893–1946). Odborně i čtenářsky náročnou publikaci připravili k vydání zkušení editoři Jürgen Matthäus, jenž působí v Holocaust Memorial Museum ve Washingtonu, a Frank Bajohr z mnichovského Institut für Zeitgeschichte.

Alfred Rosenberg patří v pomyslné „galerii“ pohlavců nacistické Třetí říše k nejvýznamnějším postavám. Je tradičně spojován zejména se zrudnou rasovou teorií, prosazováním „konečného řešení židovské otázky“ a ideovým zdůvodněním útoku na Sovětský svaz i správou dočasně obsazených východních území.

V českém prostředí se již méně ví, že Rosenberg byl zároveň fanatickým nepřítelem křesťanství a v tomto směru též podstatně ovlivnil názory Adolfa Hitlera. Patřil k zakladatelům NSDAP, jejímž členem se stal dokonce již v létě roku 1919, o několik měsíců dříve než Hitler. Bylo to v době, kdy šlo o marginální, malou stranu s názvem Německá dělnická strana. Rosenberg ovšem nepatřil k jejímu typickému jádru tvořenému demobilizovanými důstojníky a poddůstojníky z první světové války. Odlišoval se už tím, že nepocházel z „tradičního říšského území“, nýbrž z Revalu neboli Tallinu v dnešním Estonsku, který se v době jeho narození 12. ledna 1893 již dlouho nacházel na území ruského

impéria. Také platil za intelektuála, absolvoval hned dvě vysoké školy. Snad proto patřil též k nemnoha vůdčím nacistům, po nichž se zachovaly deníkové zápisky (vedle například Josepha Goebbelse).

Ukradené deníky

Oba editoři opatřili svou publikaci rozsáhlou, více než stostránkovou úvodní studií. Věnovali se v ní zejména obtížím s kompletací Rosenbergových deníků, které spočívaly v tom, že si jejich podstatnou část přivlastnil Robert M. W. Kempner. Šlo o někdejšího vysoce postaveného německého úředníka a antinacistu uprchnuvšího v době Hitlerova nástupu k moci do amerického exilu; po skončení druhé světové války se uplatnil jako jeden ze zástupců obžaloby během norimberských soudních procesů s nacistickými válečnými zločinci. Informace z Rosenbergových deníků tehdy sloužily jako důkazní materiál a po skončení procesu měly být archivovány v United States Holocaust Memorial Museum (USHMM).

Kempner si však deníky protiprávně ponechal v soukromé vlastnictví. Používal je jako zdroj při psaní článků, kterými reagoval na snahy bagatelizovat nacistické zločiny, především Rosenbergův podíl na nich. Že deníky neodevzdal, ovšem nepřiznal a uváděl, že vychází ze svých výpisků pořízených během vyšetřování v Norimberku. S pravdou na světlo musel částečně vyjít v polovině padesátých let, kdy se na něj obrátil odborník na mezinárodní právo Hans Seraphim. Tomu se podařilo získat kopie asi stovky deníkových stránek původně archivovaných v Amsterodamu. Seraphim se snažil Kempnera přimět k poskytnutí materiálů pro souborné vydání deníků. Nepodařilo se mu to a podobně neuspěly ani další pokusy badatelů zabývajících se historií nacistu v šedesátých letech minulého století.

Teprve po Kempnerově smrti v roce 1993 mohli archiváři USHMM vyjednávat s jeho dědici o podmínkách uložení Rosenbergových deníkových zápisů v archivu muzea. Úspěchu však

dosáhli až roku 2013. Celých dvacet let tedy bylo možné, aby se deníky po částech rozebíraly, zpeněžovaly a mizely v soukromých sbírkách. Výsledkem je, že v USHMM jsou uložena jen torza Rosenbergových deníků se značnými mezerami zejména v letech 1934–1935, 1940–1941 nebo na jaře a na podzim roku 1944. Dalším problémem je, že Rosenberg si nepořizoval zápisky kontinuálně. Dnes je stěží možné odhadnout, zda se v budoucnu ještě neobjeví některé části jeho deníků pokládané v současné době za ztracené.

Editace jako detektivní činnost

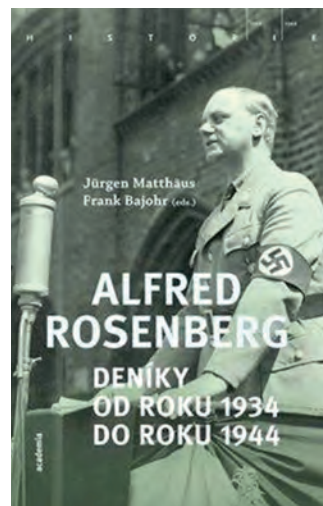
Přes neúplnost deníků se editorům podařilo předložit veřejnosti přes 400 stránek textu zachovávajícího veškeré autorovy škrty, opravy a variantní znění. Komentáře kromě bibliografických a pramenných odkazů či vysvětlení dobových reálií zahrnují především biografické poznámky. V textech se vyskytuje velké množství jmen členů NSDAP, důstojníků německé branné moci, Rosenbergových spolupracovníků a úředníků jeho Ostministerium (ministerstva pro východ), vedoucích osobností čtyř říšských komisariátů zřízených na okupovaných východních územích, s nacisty sympatizujících politiků z Maďarska, Rumunska, Norska, španělských falangistů, ale i politiků britských, francouzských atd. Vyskytují se zde i jiné veřejně činné osobnosti včetně hodnostářů katolické církve či protestantských církví působících v Německu. Přehlednost biografických poznámek bohužel snižuje jejich občasná kumulace do jedné „hromadné“ poznámky obsahující často údaje dokonce ke třem osobám.

Technický aparát publikace dále představuje seznam zkratk (pro čtenáře velmi užitečný vzhledem ke značnému množství i méně známých nacistických organizací a institucí), seznam pramenných zdrojů a literatury, jmenný a geografický rejstřík.

Práce na editaci deníků byla téměř detektivní. Editoři neopomněli komentovat obsah deníků z hlediska

jejich využitelnosti a hodnověrnosti pro zásadní momenty Rosenbergova působení před druhou světovou válkou a během ní. Především jde o jeho roli při formulování antižidovské politiky Třetí říše, jeho působení ve funkci hlavního ideologa rasismu a organizátora vzdělávání (nebo spíše ideologické indoktrinace) NSDAP, Hitlerjugend a dalších přidružených organizací; dále o Rosenbergův lví podíl na organizaci „arizace“ uměleckých sbírek po celé Evropě (z titulu jím založeného a vedeného speciálního oddělení pro vyhledávání a zabírání umělecky i historicky cenného židovského majetku nazývaného výmluvně Amt Rosenberg/Rosenbergův úřad) nebo o propagandistické přípravy a plánování útoku na SSSR a vydrancování „východního prostoru“ pro zásobování Říše potravinami, surovinami a otrockými pracovními silami.

Editoři upozorňují na místa v záznamech, kde Rosenberg zahaloval pravý obsah projednávaných opatření eufemismy a „technickými termíny“. To není zase tak překvapivé, často šlo o opatření utajovaná před veřejností nebo z mezinárodněpolitických důvodů. Týká se to zejména vyvražďování židovského obyvatelstva v tzv. Ostland (Pobaltí a Bělorusko), na Ukrajině a v kavkazské oblasti. Tam, kde autor deníků píše o „ponechání volné ruky domácímu obyvatelstvu k řešení židovské otázky“ (s. 367), ve skutečnosti musíme vidět podněcování obyvatelstva Pobaltí, Ukrajiny a dalších okupovaných území k vyvražďování nejprve nenáviděných komunistických funkcionářů a pak i dalšího nevinného civilního obyvatelstva židovského původu. Jde o rozpoutání pogromů, k nimž záhy přiložily víc než „pomocnou ruku“ jednotky SS a speciální komanda složená z patričně instruovaných příslušníků německé branné moci. Vlastně pouze porovnáním deníkových záznamů z jara a brzkého léta roku 1941 s příslušnými dokumenty přiloženými k hlavnímu textu deníků (celkem jde o 23 různě rozsáhlých dokumentů: vybraných ukázek z Ro-

senbergových antisemitských spisů či projevů, zápisů z porad v Hitlerově Hlavním stanu a instrukcí pro správu východu či zpráv z inspekčních cest po Ukrajině a Pobaltí) zjistíme, že termínem „potenciální případ“ (s. 335) je myšlen v té době již dlouhé týdny horečnatě připravovaný útok na SSSR.

Dosti prostoru v úvodní studii je věnováno komentářům k Rosenbergovým jedovatým poznámkám zacíleným na jeho konkurenty mezi nacistickými špičkami. Vysvítá z nich, že jediný, koho si Rosenberg skutečně vážil a do samotného pádu Třetí říše mu projevovao až fanatickou oddanost, byl Adolf Hitler. Rosenberg mezi nacistické pohlavary úplně nezapadal, byl mezi nimi dosti izolovaný, patrně i neoblíbený. Navíc v průběhu války s nezadržitelně se blížící katastrofou na východní frontě ztrácel i v Hitlerových očích. Přestával být zván do „Vůdcova stanu“ a jeho memoranda k řešení problémů pro území Ostland ležela v Hitlerově kanceláři vedené Martinem Bormannem bez povšimnutí.

Rosenbergovy deníky jsou rovněž zajímavým dokladem skutečnosti, že „německá důkladnost“ ve změti navzájem si překážejících a kompetenčními spory zmítaných institucí Třetí říše selhávala. Taktika „rozděl a panuj“ uplatňovaná na obsazeném sovětském území se naštěstí nestačila plně rozvinout. Navíc proti

Rosenbergem zamýšleným krokům (např. zrušení kolchozů na Ukrajině a rozdělení jejich půdy rolníkům) a plánům na poválečné uspořádání podrobených území působili silní oponenti, kteří se v rozhodujících měsících po útoku na SSSR dokázali prosadit mnohem více.

Nešťastné dětství

Přejdeme k samotným deníkům: materiály memoárového typu vždy nejvíce vypovídají o svém tvůrci. Jakým se tedy na jejich základě jeví být říšský vedoucí Rosenberg, svého času druhá osoba v NSDAP po Hitlerovi? Poměrně sdílný je, pouze pokud jde o jeho práci a vztahy k Hitlerovi, popřípadě kritiku působení jeho stranických kolegů i názorových rivalů. Mezi ně patřili Goebbels, Himmler (s ním, jakožto vrchním velitelem všech policejních složek a šéfem úřadu na podporu německého národního elementu čili přesídlování tzv. kmenových Němců, vstupoval do četných kompetenčních sporů), Bormann (toho zřejmě dosti oprávněně podezíral z kontroly přístupu k Hitlerovi, zejména v roce 1944), Ribbentrop a říšští komisaři, správci dobytých území, teoretický jeho podrženi. Rosenberg nesnášel především Ericha Kocha na Ukrajině a Hinricha Lohseho v Pobaltí. Téměř z každé stránky deníků číší autorovo velikášství, přeceňování vlastních zásluh, ale i pochyby a ublíženost. Mnozí nacističtí pohlaváři – i staří spolubojovníci z roku 1923, z časů tzv. pivního neboli Kappova puče – byli totiž proti němu a často ho dokázali vytlačit z výsluní Hitlerovy přízně.

Jak se vlastně syn z dobře situované obchodnické rodiny, carský poddaný německo-estonského nebo snad i lotyšského původu s jistou příměsí francouzské krve ze strany předků své matky, úspěšný student architektury a později i polytechniky v Moskvě vykazující jisté výtvarné nadání i zájmy a první profesí středoškolský učitel dostal mezi nacistickou elitou Třetí říše? Co ho přivedlo až před norimberský tribunál a na popraviště? Při hledání odpovědí, které ztěžuje omezenost veřejně přístupných zdro-

jů informací, si snad můžeme vypočítat i trochou psychologie. Matku nepoznal, zemřela dva měsíce po jeho narození, otce ztratil ve věku přibližně 11 let, na prahu dospívání. Jak se jen letmo, při popisu Berlína těžce poškozeného spojeneckým bombardováním v listopadu 1944, ve svých zápiscích zmiňuje, vychovaly ho dvě tety, sestry jeho otce. Zřejmě na synovce nestačily, záhy si našel náhradu za domov i sourozence v partě velkoněmecky smýšlejících

Před norimberským tribunálem Rosenberg tvrdil, že o holocaustu neměl žádné povědomí, jelikož na jednání ve Wannsee se nechal zastoupit svými kolegy

spolustudentů. Jeho čtenářské zájmy sotva odpovídaly mladistvému věku – v šestnácti četl Nietzscheho. Nejspíš mu nemohl porozumět, ale skepse tohoto temného filozofa patrně otrávil idealismus jeho mládí.

Studia v Moskvě dokončil Rosenberg v roce 1917, což mu umožnilo poznat zblízka svého celoživotního nepřítelů číslo jedna: ruský bolševismus. A že si k pojmenování místní vítězné odrůdy marxismu dosadil i přívlastek židovský? V tom rozhodně nebyl sám, takový pohled na věc představoval vlastně jen dobovou variaci na téma židozodnářského spiknutí.

Rosenberg emigroval do Německa a záhy našel cestu do Mnichova, do centra revanšistického, protižidovského a tvrdě nacionalistického hnutí. Jeho vzorem byl tehdy další pobaltský Němec a šlechtic s nostalgii vzpomínající na středověké panství teutonského rytířského řádu v Pobaltí Max Erwin von Scheubner-Richter. Ten přivedl Rosenberga nejprve do teroristické skupiny bělogvardějských emigrantů spřádajících plány na restauraci autoritativních režimů jak v Německu, tak především na území bývalého carského impéria.

Tento spolek nebezpečných radikálů známý též pod jménem Die Brücke (Most) se podílel též na vraždách demokraticky zvolených politiků. Od těchto radikálů byl jen krok k budoucí NSDAP. Scheubner zahynul roku 1923 při „pivním puči“ a Rosenberg si našel nový vzor v Hitlerovi, který ho v době svého věznění dočasně pověřil vedením NSDAP.

To už měl Rosenberg za sebou vydání svých stěžejních protižidovských publikací: *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* (Mýtus 20. století) a *Die Spuhr des Juden im Wandel der Zeiten* (Židovská stopa v proměnách věků), kde sděloval kazatelským tónem čtenářům například: „Židé nemají právo slovem, písmem ani činem zabývat se německou politikou.“ (s. 475) Pár let nato už v projevu při otevření Institutu pro výzkum židovské otázky ve Frankfurtu nad Mohanem prohlašoval: „Pro Evropu bude židovská otázka vyřešena teprve tehdy, až poslední Žid opustí evropský kontinent.“ (s. 488) Místo opuštění evropského kontinentu se nakonec ukázalo pro nacisty „schůdnější“ zahubit miliony lidských bytostí, které měly tu smůlu, že byly rasovými zákony uznány za osoby židovského původu, právě na území východních teritorií, které bylo svěřeno civilní správě Rosenbergova ministerstva pro východ.

Před norimberským tribunálem

Před norimberským tribunálem ovšem Rosenberg tvrdil, že o holocaustu neměl žádné povědomí, jelikož na rozhodujícím jednání ve Wannsee v zimě roku 1942 se nechal zastoupit svými kolegy. Na špinavou vražednou práci měl vždycky jiné. Na jedné ze schůzí na ministerstvu pro východ o politické a hospodářské situaci 1. srpna 1941 zaznělo: „*Litevské obyvatelstvo dosud zlikvidovalo cca 10 000 Židů. Tato exekuce každou noc pokračuje. Pro Židy jsou zřizovány pracovní tábory... O osudu tří tisíc bolševiků nalézajících se tou dobou ve vězení rozhodne říšský velitel SS.*“ (s. 494)

Rosenberga přivedl jeho rasismus k naprostému pohrdání křesťanstvím, zejména „židovským vynálezem,

Starým zákonem“, třebaže to v počátečních letech své „závratné“ kariéry před širší veřejností takticky příliš neodhaloval. Jeho ideálem byla antika a pohanské představy starých indoevropských, árijských kmenů. Plánoval všechny křesťanské církve zcela podříditi nacistickému státu. Nejposvátnější chrámy nejen v Německu, ale i na dobytých územích zamýšlel přeměnit ve veřejné prostory určené k oslavě padlých „germánských hrdinů“. Měly z nich být odstraněny všechny křesťanské symboly, kříže měly být nahrazeny svastikami a místo Písma měly na oltářích ležet výtisky Hitlerova spisu *Mein Kampf*. Právě rasistické texty tohoto Hitlerova „odkazu“ patrně Rosenberg inspiroval. Mezi všemi křesťanskými církvemi si pak za největšího nepřítele zvolil církev římskokatolickou, kterou nenáviděl pro její univerzalizmus. V denících často kritizuje Mussoliniho, že papeži Piovii XII. ustupuje a kvůli „italské posedlosti katolicismem“ se snaží s církví vyjednávat.

Římská kurie přirozeně reagovala a v odvetu dala Rosenbergovy rasistické, antižidovské spisy na index knih zakázaných pro věřící. Rosenbergovo „negativní“, neopohanstvím skrz naskrz prosycené „křesťanství“ označovala pravým jménem: militantní ateismus. Tím se říšský vedoucí Rosenberg nelišil od svých dalších úhlavních nepřátel – bolševiků.

Alespoň trochu lidsky se autor deníků jeví pouze při občasných – a s tím, jak se válka neblaze vyvíjela pro jeho ambice, stále méně častých – pobytech na svém malém statku u rakouského jezera Mondsee. Kdyby se Rosenbergova osobní historie mohla ubírat jinou cestou, byl by patrně v poklidu malého hospodářství v nějakém zastrčeném venkovském koutě se ctí přežil celou tu vražednou dobu. Historie však nezná žádná „kdyby“ a její soud je přísný a spravedlivý. Možná víc než spravedlnost prosazená vítězi a jejich spojenci, která dostihla Alfreda Rosenberga na popravišti v Norimberku 16. října 1946.

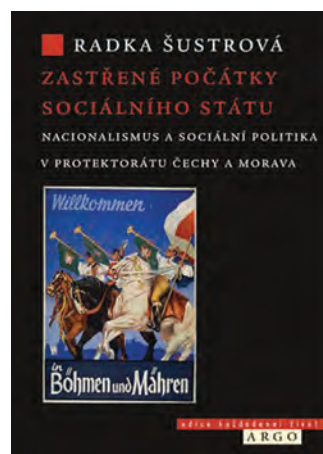
Markéta Doležalová

■ **Radka ŠUSTROVÁ**
Zastřené počátky sociálního státu. Nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava
Argo, Praha 2020, 530 s.

Na rozdíl od komunistické diktatury zůstává české historické vyprávění o nacistické okupaci a německém protektorátu doposud až překvapivě neměnné. Vysvětlení vzešlá z těsně poválečného období se za desítky let usadila hluboko v historickém povědomí, zůstávají víceméně nepochybně a působí až nedotknutelně. Podobná ztuhlost postihuje také tuzecké odborné pole výzkumu druhé světové války. Kniha historičky Radky Šustrové z nejmladší akademické generace do něj vstupuje v nejlepší slova smyslu revizionisticky, když se oproti tradičnímu příběhu o útlaku zaměřuje spíše na alternativní dějiny vyhoceného českého nacionalismu, protektorátní péče o obyvatelstvo či vytváření podmínek, za nichž Češi s okupanty většinově a ochotně spolupracovali na budování nacistické Evropy. Přitom si je pokorně vědoma úskalí s tím spojených, když uvádí: „Více než v jakémkoli jiném období českých dějin se zde ukazuje, nakolik obtížné je přistoupit k látce dostatečně analyticky a současně reflektovat pamětnická vyprávění a hlavní narativy dosavadní historiografie.“ (s. 12)

Rozporuplné souvislosti

Předně je třeba konstatovat, že s touto výzvou se autorka vyrovnává vzorně. Na rozdíl od jiných publikovaných disertačních prací předkládá Radka Šustrová čtenářům zralý a promyšlený text přesahující svou kvalitou řadu monografií renomovaných a etablovaných kolegů. Za úkol si vytkla zpracovat veřejnoprávní sociální politiku v protektorátu, přičemž se ptá, o koho tehdejší systém sociální ochrany pečoval a proč. Tím odkrývá jak okupační podmíněnost a rasistický charakter protektorátního sociálního systému, tak úzkou provázanost s předválečným a poválečným vývojem české, respektive československé politiky.

Okupační sociální systém nebyl podle autorky jen izolovaným experimentem nacistické politiky, který by byl vysvětlitelný běžným černobílým schématem vzduchu a útlaku. Na poli sociální politiky odkrývá Šustrová celou řadu rozporuplných souvislostí ustavování a vývoje nacistického panství v okupovaných českých zemích, střetávání či souznění nejrůznějších zájmů, ambic a strategií představitelů autonomní protektorátní a říšské okupační správy. Skrze ně charakterizuje vzniklý režim, jež vztahuje k dalším podobným dobovým správním systémům v nacisty okupované Evropě. Přes vysvětlení snah okupačních úřadů získat náklonnost místního obyvatelstva a zdrojů uznání autonomní české protektorátní vlády se dostává až k limitům podpory a krizi důvěry, které se paralelně prolínaly s utvářením dvou oddělených národních společenství na protektorátním území – německé *Volksgemeinschaft* a české „národní pospolitosti“.

Výklad autorka rozdělila na tři úvodní obecně výkladové kapitoly, na něž navázala dalšími třemi případovými studii zaměřenými na konkrétní sociální politiku práce, zdraví a rodiny. Nejdříve čtenáře seznamuje s utvářením sociální politiky meziválečného Československa, jehož představitelé sice poměrně rychle přijali sociální zákony, ale dlouhodobě se jim nedařilo sjednotit systém sociálního pojištění. Nejpalcivější

nedostatky se projevovaly v podpoře nezaměstnaných a poskytování zdravotní péče, které byly shodně málo efektivní a zejména nerovnoměrné. Nikoliv překvapivě byl podporován gentský systém (vyplácení podpory nezaměstnaným prostřednictvím odborů) a zdravotní péče poskytovaná průmyslovým dělníkům v českých zemích – naopak všeobecně v zemědělských regionech a na venkově byla podpora nedostatečná, což nejvíce postihovalo východní části Slovenska a Podkarpatskou Rus.

Rozporuplnost tohoto systému se nejhůře projevila v neschopnosti tlumit důsledky hospodářské krize třicátých let. Ačkoliv v sousedním Německu byly její dopady ještě katastrofálnější, převzali nacisté modernější systém sociální ochrany pevně zakotvený v sociálním pojištění, jenž nespolehal na tradiční podoby chudinské péče. Jak ale autorka připomíná v závěru první kapitoly, ochrana před nouzí byla poskytována více méně výhradně árijským Němcům.

Podobné tendence se projevíly také v jednání českých politiků, kteří se po uzavření mnichovské dohody postavili do čela tzv. podzimní revoluce. Pod tímto názvem se skrývaly proměny prosazované Rudolfem Beranem a jeho Stranou národní jednoty, kterým se autorka věnuje v druhé kapitole, jež uvozuje hlavní výklad zaměřený zejména na tehdejší proměnu pojetí národní identity. Šustrová ukazuje, jak neodbytná představa ohrožení národní existence postupně zformovala ideologii české „národní pospolitosti“, která se na jedné straně projevovala zvýšeným pečovatelským zájmem státních orgánů o obyvatelstvo české národnosti, doprovázeným však na straně druhé represivními kroky zejména proti Židům a Romům. Prosazení těchto antiliberálních politických tendencí definitivně nahradilo meziválečnou československou identitu jejím zúženým českým národně rasovým pojetím. Autorka velmi přesvědčivě kritizuje dosavadní českou historiografii, že se tématu exkluze Židů a perzekuce Romů a „práce se ští-

tících“ často záměrně vyhýbá, nebo ji zmiňuje až v kontextu s vývojem po březnu 1939. Oproti tomu sama velmi plasticky vykresluje druhorepublikový myšlenkový svět, v němž se velmi rychle prosazovaly ideály uzavřených národních celků, rasového a politického vylučování či vyobcování, doprovázené motivy stavovského uspořádání či katolického mravokárství a xenofobie.

Horizonty směřování českého národa

Proces společenské přestavby, jak autorka označuje výše uvedené politické tendence, podle ní plynule pokračoval po nacistické okupaci. České pojetí národní pospolitosti s nacionálním socialismem překvapivě snadno souznělo v myšlence výlučnosti oddělených národních společenství, rovnosti a sociální solidarity těch, kteří z něj nebyli vyloučeni. Zpočátku se propagandistická konstrukce nacistické nové Evropy zdála být přesvědčivým horizontem směřování českého národa, který se vládnoucí

Autorka udělala se vši pokorou k pramenům a etice historiografické práce první krok k revizi protektorátních dějin

konzervativci snažili sjednotit skrze hodnoty katolického křesťanství. Obyvatelstvo přitom tuto novou státní ideologii nejprve široce přijímalo, což Radka Šustrová dokládá jeho masovou účastí na národních poutích v prvních dvou letech okupace.

Na rozdíl od hledání útěchy ve víře bylo nicméně přijetí protektorátní ideologie pomíjivé. Podobně jako byli zprvu nejvyšší katolíci hodnostáři čelnými postavami exponovaného českého nacionalismu a kolaborace, aby se podle autorky až později stali cílem intervencí a perzekuce, proměňovala se také míra podpory obyvatelstva protektorátní vládě a jeho ochoty k podvolení se

okupačním nárokům. Jedním z hlavních protektorátních paradoxů byl nejspíše od heydrichiády klesající zájem Čechů podílet se na budování nacistické nové Evropy, zatímco se stávali čím dál více nepostradatelnou pracovní silou. Po podobné linii probíhající posun od národní k pracovní pospolitosti založené na poctivé práci a apolitickém vlastenectví sice umožnil představitelům okupační správy udržet na svěřeném území klid a pořádek nutný pro zvyšování pracovního výkonu, zároveň ale nechtěně způsobil rozvoj národního uvědomění Čechů.

Ze srovnání s nacisty okupovanou Evropou autorka odvozuje, že protektorátní režim se blížil zemím, jako bylo Nizozemsko, Dánsko či vichistická Francie. Mezi slovanskými zeměmi představoval svým autonomním postavením a možností Čechů podílet se na správě svého území výjimku, v níž kvůli nacistické pružnosti a pragmatismu vznikl prostor pro uplatnění politiky národa souběžně s politikou rasy.

Zájem na autonomii umožňující relativní stabilizaci poměrů v Čechách a na Moravě tuzemští politici a úředníci s nacisty sdíleli, ačkoliv si do ní projektovali spíše iluzorní možnost ovlivnit a kontrolovat okupační moc. Výsledkem byl nicméně další z protektorátních paradoxů, že čím více byla protektorátní vláda v podmínkách okupace vlastenecká, tím více přispívala k podřízení obyvatelstva okupační moci a upevnění nacistického vládnutí na okupovaném území. Tento paradox se jasněji ukazuje v autorčině analýze institucí a nástrojů sociální ochrany, z níž vyplývá, že česko-slovenská a pozdější protektorátní politická reprezentace, úřednictvo a experti měli daleko širší prostor k samostatnému jednání, než se doposud připouštělo.

Právě sociální politika přitom byla jedním z polí, na kterých se jejich iniciativa pro zachování českého národa výrazně mísila s kolaborací. Představitelé autonomní protektorátní správy dokázali využitím nacistického zájmu na vedení války

a rozvoji válečného průmyslu vydobýt „nežidovským“ či „árijským“ Čechům exkluzivní sociální ochranu a možnost hájit své zájmy. Zároveň se tím ale spolupodíleli na perzekuci Poláků, Židů a Romů, jež byla odvrácenou stranou téže sociální politiky.

Právě při srovnání s těmito skupinami obyvatel, které se staly terčem nacistické vyvražďovací politiky, je mimořádné postavení Čechů za druhé světové války pro českého čtenáře až šokující. Propojení autonomní a okupační politiky autorka asi nejlépe odkrývá v případové analýze politiky práce. Přestavba státu a společnosti vytvářející národní a později pracovní pospolitost postavila ještě před okupací do centra svého zájmu české dělnictvo, jehož „poctivá a oddaná práce pro národ“ později vyhovovala také zájmům okupačních úřadů. Představitelé české autonomní správy usilovali zlepšit stabilitu sociálního systému, zatímco představitelé okupační moci se sociálními benefity soustavně snažili zvyšovat pracovní nasazení, udržet pracovní morálku a předcházet nepokojům. Tomu také opět odpovídalo výjimečné postavení Čechů, kteří sice podléhali nucenému pracovnímu nasazení, ale Říše jim zároveň podobně jako Belgičanům, Nizozemcům, Francouzům a Srbům garantovala sociální zabezpečení či možnost stěžovat si na podmínky života a práce.

Revize protektorátních dějin

Je obdivuhodné, jaké množství témat dokázala Radka Šustrová ve své knize analyzovat. Přitom se úspěšně vypořádala s nepřehledností dobového správního uspořádání a roztržitostí dochovaných pramenů. Překonala také největší nedostatek výzkumu protektorátního období, který spočívá v chybějících použitelných přehledových syntézách, jež nahradila vlastním primárním výzkumem. Čtenář jí proto musí odpustit, že místy její kniha připomíná spíše učebnici dějin správy nebo komentovanou sbírku zákonů a nařízení. Je také pochopitelné, že autorce chvílemi již nezbývaly síly na důslednou analytickou práci.

Některé pojmy používá spíše intuitivně, některá tvrzení opakuje až příliš často, jiná naopak pouze naznačí či namísto diskurzivní analýzy jen komentuje obsahy textů. Hodnotu její knihy to nijak nesnižuje, naopak je to nutná daň za odvážné rozhodnutí jít neprozkoumanou cestou.

Autorka udělala se vši pokorou k pramenům a etice historiografické práce první krok k revizi protektorátních dějin. Z jejich závěrů zaslouží největší pozornost dle mého názoru propojení protektorátu jak s první a druhou republikou, tak zejména s poválečnou obnovou československé státnosti. Přesvědčivě přitom ukazuje, jednak že politika národní očisty za třetí republiky vyvěrala z již dříve válkou zformovaných představ rasově čistého národního společenství Čechů, jednak že okupace představovala podstatnou součást vytváření moderních institucí sociálního státu a předpoklad jejich pozdějšího dotvoření. Tím doložila dvě podstatná zjištění, která historiografie doposud v nejlepším případě pouze intuitivně předjímal. Její kniha není pouhým pojednáním o dějinách sociální politiky v určitém období, ale může celkově změnit paradigma moderních českých dějin.

Jaromír Mrňka

■ Helmut MOLL (ed.)

Zeugen für Christus. Das deutsche Martyrologium des 20. Jahrhunderts Brill/Schöningh Verlag, Paderborn 2019, dva svazky, 1936 s.

Profesor Helmut Moll vydal v loňském roce (s vrocením 2019) objemnou dvousvazkovou publikaci *Zeugen für Christus. Das deutsche Martyrologium des 20. Jahrhunderts* (Svědci pro Krista. Německé martyrologium 20. století). Na výsledném díle, čítajícím téměř dva tisíce stran textu, se podílelo více než 160 odborníků, kteří zpracovali přes 1 000 hesel. O jeho významu svědčí i fakt, že autorský tým na něm pracoval přes dvacet let a toto vydání je vlastně již sedmé přepracované (první vy-

šlo v roce 1999). Celý projekt vzešel z iniciativy papeže Jana Pavla II. a projekt zaštitila německá biskupská konference.

Dílo lze označit za opus magnum německé soudobé historické práce a je dokladem pověstné německé preciznosti projevující se mimo jiné i tím, že kniha, respektive tento projekt má i své vlastní internetové stránky (<https://www.deutsches-martyrologium.de/>).

Mučedníci pro víru

Vznik této výběrové encyklopedie musíme ovšem chápat i v rovině procesu vyrovnávání se německé společnosti s dědictvím nacismu a v neposlední řadě i jako vyrovnávání se katolické církve se svou vlastní minulostí. Také jí často byla a je vytýkána spolupráce s nacistickým, případně komunistickým režimem – srovnej například divadelní hru Rolfa Hochhutha *Náměstek* (Orbis, Praha 1966) nebo dílo britského historika Johna Cornwella *Hitlerův papež. Tajný příběh Pia XII.* (BB/art, Praha 2008).

Práce *Zeugen für Christus* začíná metodologickým úvodem do problematiky výzkumu, kde je mimo jiné definován pojem mučednictví pro víru. Mučedníci (martyrové) z řad katolické církve jsou následně rozděleni z hlediska chronologického a tematického do čtyř základních částí. První a druhou část tvoří mučedníci z doby nacismu (1933–1945)

a komunismu (od roku 1917), kteří trpěli z politických důvodů a byli pronásledováni těmito režimy. Třetí část, nazvaná *Reinheitsmartyrien* neboli mučedníci čistoty, se týká především velké skupiny řádových sester, které byly v průběhu 20. století vystaveny nejružnějším útokům většinou sexuální povahy. A v neposlední řadě je tu čtvrtá část věnovaná misionářům. Ta zahrnuje působení německých katolíků po celém světě a přináší čtenáři dosud neznámé informace například o jejich misijním působení v Albánii, Koreji, Číně, ale také třeba na ostrově Papua-Nová Guinea.

Nejobsažnější je první část o mučednících z doby nacismu. Ti jsou rozdělení podle diecézí, jež mají každá svůj soupis mučedníků, rozlišující kněze a laiky, kteří v době nacismu trpěli pro svoje přesvědčení. Je zde zastoupeno všech pětadvacet německých diecézí a arcidiecézí, stejně jako další území osídlená Němci, ale nacházející se dnes mimo hranice Německa. Dále zde mají své zástupce jednotlivé řeholní řády a kongregace.

Druhá část věnovaná éře komunismu je členěna jiným způsobem. Největší prostor je tu věnován lidem z komunity ruských Němců, kteří se po Říjnové revoluci a vzniku Sovětského svazu stali jednou z komunistickým režimem tvrdě pronásledovaných národnostních menšin. Dále je pozornost zaměřena na oběti komunismu v německých menšinách, ale i na území Německa související s postupem sovětských vojsk při osvobození východní a střední Evropy na sklonku druhé světové války nebo v období vytváření komunistického východního bloku.

„Česká“ hesla

Práce kolektivu pod vedením Helmuta Molla je pro nás cenná i díky tomu, že je zde značné množství hesel týkajících se Němců z českých zemí a Slovenska, kteří zemřeli následkem pronásledování nejen v období německého nacismu, ale i v době po osvobození a v éře komunismu. Rovněž je zde připomenuto velké množství katolíků, jejichž životy byly

zmařeny v souvislosti s politickým vývojem střední Evropy a vznikem východního bloku po druhé světové válce.

První velká skupina „českých“ hesel je z doby nacismu. Setkáme se zde se jmény řady duchovních, kteří působili v Sudetech a pro svou kritiku nacismu skončili životní pouť v koncentračních táborech (např. P. Peter Bioly, farář v obci Želeč u Žatce, který byl poslán z Dachau do plynové komory na zámku Hartheim, pražský kanovník Anton Gebert umučený v Dachau či knihkupec a moravský katolický aktivista Eduard Schlusche, který zahynul jako

Anton Rührich, farář z Olešnice, byl nejprve odveden do internačního tábora a 16. června 1945 zastřelen v Pekle u Nového Města nad Metují

vězeň koncentračního tábora Hamburg-Neuengamme, a řada dalších).

Zde musím ovšem upozornit na jistý problém: do této skupiny byli zařazeni i někteří katolíci, kteří se cítili být více Čechy než Němci. To je třeba příklad člena řádu augustiniánů P. Augustina Františka Schuberta (1902–1942), který měl sice ve své rodině částečně německé předky, ale vždy vystupoval jako český kněz, což se projevovalo mimo jiné i jeho členstvím v české katolické tělovýchovné organizaci Orel.

Druhou velkou skupinu „českých“ hesel tvoří oběti poválečné zvůle. Pro české čtenáře jsou jistě smutné informace o situaci, která nastala v létě 1945, kdy se v aktech revolučního násilí projevovala dědictví války a nacistického běsnění. V srpnu 1945 byli v Šonově u Broumova zavražděni farář Alban Prause a kaplan Ansgar Schmitt. Břevnovský opat Anastáz Opasek o tom ve svých pamětech píše: „Na svátek svatého Bartoloměje, který byl umučen tak, že z něho byla stažena

kůže, byli zavražděni dva benediktini tlupou čtyř chlapů, kteří na Broumovsku vraždili. Jejich vůdce byl povoláním řezník [...]. Tento řezník zabil mnoho lidí. I děkana broumovského děkanátu Bayera, všechny obyvatele jeho fary a další lidi. [...] Naši dva benediktini, pater Alban Prause a pater Ansgar Schmitt, byli zakopáni hned za farou v lese – v noci je vytáhli z fary. Patera Albana zastřelili, pater Ansgar měl rozdrcenou lebku. Stalo se to na faře v Šonově, což byla fara broumovská. P. Alban tam byl farářem.“ (Opasek, Jan Anastáz: *Dvanáct zastavení. Vzpomínky břevnovského opata*. Torst a ÚSD AV ČR, Praha 1992, s. 129–130.)

Tyto případy nebyly jediné. P. Maximilian (Josef) Hilbert, kapucín z žateckého kláštera, který byl spolu s dalšími Němci vyhnán na nesmyslný pochod do Postoloprť, byl svědkem nelidského týrání mnoha svých spoluobčanů. Při zpáteční cestě do Žatce dostal srdeční záchvat, a aby nezdržoval pochoduující, byl dozorcí na místě zastřelen. Podobné osudy sdílela řada dalších kněží. Např. Anton Rührich, farář z Olešnice, byl nejprve odveden do internačního tábora a 16. června 1945 zastřelen v Pekle u Nového Města nad Metují.

Pozornost kniha věnuje rovněž utrpení německých duchovních, kteří zůstali v Československu i po druhé světové válce a byli sledováni komunistickými represivními složkami. Příkladem může být případ Franze Sitteho z Bořislavi a jeho dodnes nevyšetřená údajná sebevražda v roce 1960 nebo utrpení litoměřického generálního vikáře Franze Rabase.

V problematice moderních církevních dějin, ale také totalitních systémů 20. století jde tedy o velmi přínosné dílo, a to i v rámci české historické vědy. Vedle řady podnětů pro české a slovenské historiky moderní doby představuje kniha *Zeugen für Christus* pro naše prostředí i svým způsobem výzvu: o českém martyrologiu se s různou intenzitou hovoří již téměř 30 let, ale zatím nic nevyšlo a je otázka, zda-li se u nás někdy podaří obdobné dílo vydat.

Michal Pehr

■ **Prokop TOMEK**
Estébáckou Prahou.
Průvodce po pražských sídlech
Státní bezpečnosti

Academia, Praha 2020, 288 s.

Prokop Tomek, vědecký pracovník Vojenského historického ústavu, se historií Státní bezpečnosti (StB) zabývá dlouhá léta, což potvrzuje i ve své knize *Estébáckou Prahou* s podtitulem *Průvodce po pražských sídlech Státní bezpečnosti*. První vydání spatřilo světlo světa již v roce 2013 a je dnes prakticky nesehnatelné, druhé, rozšířené a doplněné, vyšlo roku 2020. Opticky se rozrostlo zhruba na dvojnásobek, podle počtu stran potom ze 175 na 288. Zde je nutno dodat, že jde o téma nové, kterému se kromě několika studií zabývajících se jednotlivými budovami (jimž opět vévodí Prokop Tomek svými texty o tajné operativní věznici ve Wintrově ulici zveřejněnými v *Securitas Imperii* č. 7/2001 a v revue *Paměť a dějiny* č. 3/2015) dosud nikdo komplexněji nevěnoval.

Struktura knihy zůstala stejná, po krátkých úvodních kapitolách majících představit Státní bezpečnost a její aktivity i s některými konkrétními příklady následuje těžiště knihy – hesla věnovaná jednotlivým lokalitám uspořádaná podle pražských městských částí. Ukazuje se, že sídla Státní bezpečnosti byla nerovnoměrně rozprostřena prakticky po celém hlavním městě. Největší pozornosti se dostává Praha 1 – zahrnující historické jádro města s legendární Bartolomějskou ulicí či koncentrací zastupitelských úřadů západních států na Malé Straně – a Praha 6, kde sídlily státobezpečnostní útvary již od padesátých let, včetně vil užívaných sovětskými poradci, nebo věznice Praha-Ruzyně. Jednotlivá hesla stejně jako v prvním vydání obsahují uvedení městské čtvrti, adresu, případně starší názvy ulic, pokud možno i historii místa, uvedení útvary v budově sídlících nebo ji využívajících, v řadě případů nechybějí ani technické údaje o stav-

bě, důležité události vážící se k místu a současný stav i přístupnost. Kontinuálně přitom řadu budov i dnes spravuje ministerstvo vnitra, další jsou v rukou soukromých majitelů, kteří o jejich historii mnohdy nejspíše nemají ponětí. Některá hesla nabídnou pouze základní informace, jiná přinášejí poměrně podrobný popis budov, samozřejmě s důrazem na využívání represivními složkami.

Knihy přibližuje mnohdy netušená místa, jež StB využívala, od sídel jednotlivých útvarů přes věznice až po byty a prostory určené ke schůzkám se spolupracovníky. Tento seznam zároveň nastiňuje široký rozsah působnosti tajné policie. Ta po obrovském rozmachu na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století zabrala celou řadu budov, od konfiskovaných církevních objektů po domy zabavené tzv. třídním nepřítelům či emigrantům. Postupně se ovšem ukázalo, že rozmístění v takovémto množství objektů, primárně většinou určených k jiným účelům a v různém stavu, není nejlepším řešením. Následovaly časté dislokační změny, ať již v důsledku reorganizace, změn majitelů budov, nejrůznějších oprav či úprav nebo dekonspirace (prozrazení). Vše komplikoval problém s trvalým nedostatkem prostor v hlavním městě. Plány na vybudování komplexů určených

primárně pro bezpečnostní složky se během čtyřiceti let komunistické vlády nepodařilo dokončit a útvary často sídlily v nevhodných objektech.

Druhé vydání rozšiřuje, a to velmi významně, knihu nejen o nové informace k již popsaným budovám, ale také přidává některé další (např. odbor zahraničního tisku sídlící na Senovážném náměstí). Nové informace vycházejí zejména z materiálů správy sledování, jak o tom svědčí kapitola o sledovacích stanovištích i seznam literatury a především pramenů v závěru knihy. Nově se v souvislosti s tím objevují tzv. opěrné a pozorovací body správy sledování, která měla propracovaný systém sledování západních diplomatů i domácích oponentů režimu. Pozornost je nyní také věnována systému kontroly ambasád západních států. Fond správy sledování celkově obsahuje množství fotografií, jež ukazují situaci v Praze v období tzv. normalizace, včetně zachycení vnější podoby budov, a to zdaleka nejen těch užívaných Bezpečností, jak ukázala např. kniha *Praha objektivem tajné policie* vydaná ÚSTR v roce 2009.

Nakladatelství Academia publikuje řadu průvodců věnovaných nejrůznějším tématům. Výhodou Tomkovy knihy je také její opravdu „průvodcovský“ rozměr, díky kterému se vejde do ruky, a dá se tak využít i během procházek Prahou, což se bohužel o řadě dalších historických průvodců tohoto nakladatelství říci nedá. Také bohatá obrazová část knihy plná dobových či současných fotografií a plánů umožní budovy lépe identifikovat, poznat i prostory z ulice neviděné, případně porovnávat často výrazné změny, kterými prošly.

Celkově lze konstatovat, že kniha otevírá nové možnosti bádání a ukazuje, že materiály uložené v Archivu bezpečnostních složek mohou být využity i v řadě netušených souvislostí. Doporučit ji tak lze nejen zájemcům o dějiny Státní bezpečnosti, ale i všem, kdo chtějí poznat další dosud skrytou tvář Prahy.

Milan Bárta